

5 Holokausta atspoguļojums Latgales reģiona muzejos

Kaspars Strods

Holokausts kļuva par vienu no lielākajām Otrā pasaules kara traģēdijām, kura skāra arī starpkaru Latvijas ebreju kopienā. Par vienu no starpkaru periodā visblīvāk ebreju apdzīvotajiem Latvijas reģioniem kļuva Latgale. Pēc 1935. gada tautskaites datiem Latgalē dzīvoja vairāk nekā 28 tūkstoši ebreju, kas veidoja teju trešdaļu no viņu kopskaita Latvijā (Salnītis, 1936: 87). Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas 1991. gadā šis kļuvis arī par vienu no visvairāk pētītajiem vēstures tematiem Latvijas historiogrāfijā. Īpašu uzmanību holokaustam pievērša Latvijas Vēsturnieku komisija.⁶⁶ Līdzīgi kā daudzus Latvijas muzejos, arī vairākos Latgales muzejos gan ebreju vēstures, gan holokausta notikumu atspoguļojumam laika gaitā ir pievērsta aizvien lielāka vērība. Holokausts ieguvis plašu atspoguļojumu gan muzeju pastāvīgajās, gan tematiskajās ekspozīcijās.

Teorētiskie aspekti un metodes

Cilvēkiem ir tendence aizmirst vai slēpt sev nepatīkamās atmiņas. Tomēr nevēlamu un traumatisku notikumu aizmirstāšana nav risinājums, bet gluži otrādi – ja trauma tiek noklusēta, laiks to nevar izšķīdināt (Assman, 2018: 23). Pēc Latvijas Republikas neatkarības atgūšanas pagātnes ciešanu epicentrā nonāca padomju režīma īstenotās represijas pret Latvijas teritorijā dzīvojošo etnisko un reliģisko kopienu pārstāvjiem, bet holokausts kļuva par “viņu” – ebreju – personīgo traģēdiju. Neskatoties uz to, lai gan lēni, tomēr pakāpeniski notika šīs paradigmas maiņa, un arī holokausts aizvien biežāk nokļuva vietējo politiķu un sabiedrības uzmanības centrā. Līdz ar totalitārā padomju

⁶⁶ Plašāk sk., piemēram: Ērglis, Dz. (sast.) (2004). *Holokausta izpēte Latvijā. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti 12. sējums*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Ērglis, Dz. (sast.) (2006). *Holokausts Latvijā. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti 18. sējums*. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts.

5.1. tabula. Latgales reģionu muzeju un kultūrvietu intervētie speciālisti

Intervētā kods	Pārstāvētā organizācija
M1	Muzejs “Ebreji Latgalē un Daugavpilī”
M2	Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzejs
M3	Ludzas Novadpētniecības muzejs (Ludzas Lielā sinagoga)
M4	Rēzeknes Zaļā sinagoga (Rēzeknes Tūrisma informācijas centrs)

režīma krišanu arī dažādas kultūras un atmiņu institūcijas (tostarp muzeji) turpmākajos gados vairāk uzmanības pievērša tieši ebreju vēsturei un īpaši holokausta tematikai. Muzeju mērķis ir apmeklētājus ne tikai iepazīstināt ar dažādiem pagātnes notikumiem, bet veicināt ikvienā cilvēkā kritisko domāšanu, bet atsevišķos gadījumos arī radīt viņos cerību un sekmēt sociālo mobilizāciju (Forrest, 2022). Tādējādi var teikt, ka muzejos izveidotās ekspozīcijas ne tikai atspoguļo holokaustu kā nozīmīgu un traģisku vēstures periodu, bet vienlaikus tas ir būtisks indikators sabiedrības vēsturiskās atmiņas attīstībai un apliecinājums spējai pārdzīvot pagātnes traumas.

Nodaļā analizētas četru Latgales reģiona muzeju un kultūrobjektu – Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzeja, muzeja “Ebreji Daugavpilī un Latgalē”, Rēzeknes Zaļās sinagogas un Ludzas Lielās sinagogas – veidotās ekspozīcijas par ebreju kopienu vēsturi un šajos stāstos ietvertu informāciju par holokaustu.

Nodaļas pamatā ir 2020. un 2021. gadā veiktās strukturētās intervijas ar četriem dažādu Latgales muzeju un kultūrvietu pārstāvjiem (sk. 5.1. tabulu). Lai saglabātu anonimitāti, respondentu ieņemamais amats netiek minēts. Konkrēto muzeju un kultūrvietu izvēli noteica šajās vietās pirms Otrā pasaules kara samērā liels ebreju īpatsvars, kā arī to loma Latgales ebreju vēstures saglabāšanā un atspoguļošanā. Interviju laikā respondenti skaidroja muzeju un tajos esošo ekspozīciju izveidi, darbu ar apmeklētājiem un to attieksmi pret pieredzēto, konkrētās kultūrvietas iesaisti ar holokaustu piemiņu notiekošajos atceres pasākumos u.c. jautājumus.

Muzeju un ekspozīciju izveide

Pētījumā iekļautie muzeji un kultūrvietas ir veidojušās dažādos laika posmos. To raksturo šo vietu izveides gaita. Piemēram, muzeja “Ebreji Daugavpilī un

Latvijā” dibināšana notika pēc vēsturnieku Josifa Šteimana un Josifa Ročko iniciatīvas. Projekta ideju 2007. gadā atbalstīja Holandes Ebreju humanitārais fonds (*Dutch Jewish Humanitarian Fond*) un 2010. gadā tika iekārtots muzejs Daugavpils sinagogas “Kadiš” otrajā stāvā (M1) (Laipni lūgti! Muzejs “Ebreji Daugavpilī un Latgalē”; Ročko, 2022). Kā atceras muzeja vadītājs J. Ročko, muzeja ekspozīcijas ideja aizsākās pēc brauciena uz muzeju “Ebreji Latvijā” un tikšanās ar vēsturnieku un muzeja dibinātāju Margēru Vestermani. Finanšiālu atbalstu telpu labierīkošanai atvēlēja pasaules slavu ieguvušā, Daugavpilī dzimušā mākslinieka Marka Rotko radīnieki, savukārt turpmākajos gados iecere saņēma atbalstu dažādos projektu konkursos (M1).

Turpretī Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzeju dibināja jau 1985. gadā, laikā, kad ebreju vēstures un holokausta tēma neguva nekādu toreizējā padomju totalitārā režīma ievērību. Līdz ar to pašsaprotami, ka iepriekš minēto tēmu izpēte notika jau neatkarīgās Latvijas Republikas periodā. Rēzeknes Zaļā sinagoga un Ludzas sinagoga apmeklētājiem pieejamas salīdzinoši nesen – attiecīgi no 2016. gada janvāra un tā paša gada augusta (M4, M3). Līdzīgi kā muzejs “Ebreji Latgalē un Daugavpilī”, arī šie objekti izveidojušies ar Eiropas Ekonomikas zonas (EEZ) finanšu instrumentu finanšiālu atbalstu (Rēzeknes Zaļā sinagoga. Projekts; Rimša, 2016).

Muzeju juridiskais statuss atšķiras. Proti, Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzejs ir akreditēts valsts muzejs, savukārt Ludzas Lielā sinagoga – Ludzas muzeja struktūrvienība. Respektīvi, to krājumi atrodas valsts aizsardzībā. Minētajām institūcijām ir regulārs vietējo pašvaldību finanšiāls atbalsts, tajos darbojas muzeju nozares profesionāli (vēsturnieki, muzejpedagogi u. c.). Turpretī muzejs “Ebreji Daugavpilī un Latgalē” veidots kā privāts muzejs, ir vietējās ebreju kopienas pārziņā un pamatā atkarīgs no ziedojumiem un dažādu projektu konkursu atbalsta. Rēzeknes Zaļā sinagoga, lai gan atrodas vietējās ebreju kopienas pārziņā, uz desmit gadiem ar patapinājuma līgumu nodota pašvaldības pārziņā, kura nodrošina ēkas saimnieciskās vajadzības (elektrību, siltumu u. c.) (M4). Tai nav muzeja statusa, tomēr šī kultūrvēsturiskā celtnie darbojas kā tūrisma objekts.

Kā redzams, trijos no četriem gadījumiem ebreju vēsturei veltītās ekspozīcijas izveidotas sinagogās, kas šķiet loģiski, jo tādējādi rodas iespēja apmeklētājiem stāstīt gan par ebreju vēsturi, gan arī tradīcijām un to nozīmi šīs tautas dzīvē.

Ebreju vēstures (tostarp holokausta) atainojuma pieeja šajos objektos ir dažāda. Arī muzeja “Ebreji Daugavpilī un Latvijā” izveidotājs un vadītājs atzīst, ka būtisks priekšnoteikums ekspozīcijas izveidei bija līdz tam veiktie

5.1. attēls.
Šurfēšanas laikā
atrastie Preiļu
ebreju apavi un
brilles. (Foto: Ilona
Vilcāne)

pētījumi⁶⁷ par Daugavpils un Latgales ebreju likteņiem starpkaru periodā un holokausta laikā. Vēlāk šie materiāli tika izmantoti par pamatu pastāvīgās ekspozīcijas izveidē (M1).

Nereti holokausta pētniecību virzījuši cilvēki ārpus muzeju vides. Tā noticis Preiļu vēstures un lietišķā muzeja gadījumā. Kā atzina muzeja pārstāve, tas aizsācies 2000. gadā, bet nopietnas aprises ieguva 2004. gadā⁶⁸, līdz ar pazīstamā ebreju vēstures entuziasta un Preiļu Goda pilsoņa Dāvida Zilbermana iesaisti (M2). 2018. gadā muzejs atvēra jauno pastāvīgo ekspozīciju un neilgi pēc tam uz tās pamata izveidoja īpašu izglītojošo programmu “Domāt par holokaustu nozīmē domāt par sevi pašu”. Viens no centrālajiem šīs nodarbības avotiem ir holokausta laikā Preiļos dzīvojošās ebreju meitenes Šeinas Gramas veidotā dienasgrāmata (Vilcāne, 2023) (M2). Jāatzīmē, ka pastāvīgā ekspozīcija tika papildināta ar 2018. gada novembrī biedrības “Preiļu memoriāls” un muzeja speciālistiem veikto holokausta masu slepkavības vietas

67 2003. gadā iznāca autoru kolektīva izdevums “Holokausts Latgalē”.

68 Šajā pašā gadā tika atklāts memoriāls holokaustā nogalinātajiem Preiļu ebrejiem.

šurfēšanas (rakšanas) darbos atrastajiem priekšmetiem (apavi, brilles u. c.) (M2) (Sisojevs, 2019b).

Arī ekspozīciju izveides principi atšķiras. Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzejā šo procesu īstenoja ar savu speciālistu līdzdalību (M2). Līdzīga situācija vērojama Ludzas Novadpētniecības muzejā un muzejā “Ebreji Daugavpili un Latgalē” (M1, M3). Atšķirībā no iepriekš minētajiem Rēzeknes Zaļās sinagogas ekspozīcijas saturs un vizuālo identitāti veidoja domnīca “Creative Museum” sadarbībā ar dizaina kompāniju H2E (Sīmansone, 2017, Elere, 2017).

Jāatzīmē, ka nereti tieši cilvēkresursu neesamība, nepieciešamo nozares speciālistu (vēsturnieku, dizaineru) un finanšu līdzekļu akūts trūkums ir šķērslis konkrēto tūrisma un kultūras objektu attīstībā. Tā Rēzeknes Zaļajā sinagogā gids vienlaikus pilda arī “menedžera, projektu vadītāja” funkcijas vai muzejā “Ebreji Daugavpili un Latgalē” “visu daru pats” (M1, M4). Šāda situācija ne tikai neattīsta konkrētos objektus, bet rada pārslodzi to darbiniekiem. Bieži vien sinagogas pilda ne tikai kultūrvēstures un tūrisma objekta funkcijas, bet, piemēram, Rēzeknes Zaļā sinagoga ir vieta arī dažādiem ar ebreju tradīcijām saistītiem pasākumiem (koncertiem, izglītojošām lekcijām, izstādēm u. c.) (M4), kas sekmē attiecīgo objektu atpazīstamību un veicina sabiedrības interesi par ebreju vēstures jautājumiem.

Ludzas Lielās sinagogas atjaunošanā un ekspozīcijas izveidē iesaistījās Ludzas Novadpētniecības muzeja speciālisti. Tajā akcents galvenokārt likts uz “Ebreju Ludzu” pirms Otrā pasaules kara, savukārt holokausta tēma fragmentāri parādās caur cilvēku stāstiem nelielā multimedijālajā planšetē (M3).

5.2. attēls.
Ekspozīcija Ludzas
Lielajā sinagogā.
(Foto: Kaspars
Strods)

Apmeklētāji, attieksme un piemiņas pasākumi

Pirms Covid-19 pandēmijas šos muzejus un kultūrvietas apmeklēja salīdzinoši liels skaits interesentu. Preiļu muzeju vidēji apmeklēja ap 2000, Ludzas Lielo sinagogu un muzeju “Ebreji Daugavpili un Latgalē” ap 1500 interesentu (M1, M2, M3). Visi intervētie atzina, ka līdz ar Covid 19 pandēmiju un valstī noteiktajiem pulcēšanās ierobežojumiem apmeklētāju skaits ir krasi krities (M1, M2, M3, M4). Atsevišķos gadījumos pēcpandēmijas periodā vairāk apmeklētāju ir tieši no Latvijas, bet, piemēram, pēc Ludzas Novadpētniecības muzeja pārstāves novērotā “vietējie ludzānieši dīvainā kārtā nāk ļoti maz” (M3). Uz to norāda Daugavpils un Ludzas muzeja pārstāvju sniegtā informācija. Tā 2019. gadā Ludzas Lielo sinagogu apmeklēja 1518, savukārt 2021. gadā tikai 888 apmeklētāji (M3). Arī muzeja “Ebreji Latgalē un Daugavpili” apmeklētāju plūsma šajos gados krasi kritās – attiecīgi 1417 un 323 (M1). Līdzīga situācija vērojama par Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzeju un Rēzeknes Zaļo sinagogu (M2, M4).

Daudzi apmeklētāji, vismaz pirms Covid-19 pandēmijas, brauca no ārvalstīm, bet bija interese no vietējiem iedzīvotājiem, piemēram, kādreizējo ebreju dzīvojamo māju īpašniekiem, vecāka gadagājuma iedzīvotājiem, pedagogiem u. c. (M2). Īpaši aktivitāte novērojama holokausta piemiņas pasākumu laikā, kurus gan lielākoties apmeklē vecākās paaudzes cilvēki (M2). Tomēr kopumā interese par ebreju piemiņas pasākumu nav liela, bet stabila (M2). Ar muzeju aktīvi sadarbojas vietējie pedagogi, kuri kopā ar skolēnu grupām izmanto muzejpedagoģisko nodarbību piedāvājumu, tostarp holokausta tēmu. Šo nodarbību ietvaros tās dalībnieki apmeklē arī vietējo holokausta piemiņas memoriālu (M2). Arī Ludzas Lielās sinagogas ekspozīcija tiek izmantota muzejpedagoģiskajām nodarbībām (M3).

Arī Rēzeknes Zaļo sinagogu apmeklēja daudzi tūristi no Rietumeiropas, tostarp dažādas ārzemju studentu grupas (M4). Turklāt izteikti lielākā daļa pret ebreju kultūru izturas labvēlīgi, bet dažos gadījumos vērojami aizspriedumi un stereotipi (M4).

Tomēr šāda prakse ir novērojama arī pārējos analizētajos muzejos un kultūrobjektos (M1, M4), atskaitot Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzeju (M2). Praktiski visos gadījumos holokausts ir daļa no kopējās ebreju vēstures stāsta, un atsevišķi uz to akcents netiek likts. To apstiprina muzeja “Ebreji Daugavpili un Latgalē” vadītājs: “Stāstu arī par holokaustu, bet nedaudz, jo cenšos stāstīt viņiem kaut ko labu” (M2). Liela interese par holokaustu nav novērota arī Ludzas Lielajā sinagogā, kur apmeklētājus pamatā interesē kultūras un reliģiskās tēmas (M3). Arī holokausts tiek ietverts kopējā stāstā par Ludzas ebrejiem, bet “burtiski dažos teikumiņos” (M3). Tomēr atšķirīgais ir stāstam

5.3. attēls. Skats uz Rēzeknes Zaļās sinagogas ekspozīciju. (Foto: Kaspars Strods)

par dzīvi pēc Otrā pasaules kara. Šo aspektu savās ekskursijās akcentē muzeja “Ebreji Daugavpilī un Latgalē” vadītājs, respektīvi, stāstot par tiem ebrejiem, kuri vēlāk atgriezās Daugavpilī (M1).

Visu intervēto kultūras vietu pārstāvji atzina, ka iesaistās holokausta piemiņas dienu pasākumu apmeklēšanā un rīkošanā vietējās ebreju kapsētās un masu iznīcināšanas vietās. Tamlīdzīga piemiņas tradīcija norisinās gan Ludzā, gan Preiļos, gan Daugavpilī (M1, M2, M3, M4). Preiļu muzeja speciālisti 2019. gadā izveidoja rakstu sēriju “Izplēstā lappuse”, kurā plašākai sabiedrībai stāstīja par ebreju kopienas izveidi Preiļos un tās tragisko likteni holokausta laikā (Sisojevs, 2019a).

Secinājumi

Otrais pasaules karš atstājis paliekošas pēdas Baltijas valstu atmiņu kultūrā. Tas atspoguļojas arī dažādu atmiņu institūciju darbā. Kopš Latvijas neatkarības atgūšanas 1991. gadā holokausts pakāpeniski nokļuva gan ierindas cilvēku, gan atmiņu institūciju redzeslokā. Izņēmums nav arī Latgale, kur ebreju kopienai vēsturiski bija liela nozīme dažādu ekonomisku un sabiedriskās dzīves procesu attīstībā. Pētījumā iekļautie muzeji un kultūrvietas atspoguļo lokālās ebreju kopienas ikdienas dzīvi pirms Otrā pasaules kara, tomēr to pieeja holokausta atspoguļošanā nav viendabīga.

Muzeja izveide ne vienmēr saistāma ar kādu pašvaldības vai citas pārvaldības iestādes ieinteresētību, bet nereti kā muzeja “Ebreji Daugavpilī un Latgalē” tieši personiskās un neatlaidīgas pašiniciatīvas rezultāts. Diemžēl šajā gadījumā nav vērojama pēctecība, kas zināmā mērā rada šaubas par šī objekta nākotni.

Lai gan ikviena pētījumā analizētā ekspozīcija jau pati par sevi ir vērtējama pozitīvi, tomēr atsevišķos gadījumos ebreju, tostarp holokausta vēstures atspoguļošanai nepieciešama mūsdienīga un inovatīva pieeja. Šajā sakarā kā labs piemērs jāizceļ Rēzeknes Zaļās sinagogas ekspozīcija, kurā koncentrētā veidā izstāstīts vietējās ebreju kopienas stāsts – no izveides līdz pat tās iznīcināšanai. Tas pierāda, ka veiksmīgi sadarbība starp nozares speciālistiem (satura koncepta autoriem, dizaineriem, vēsturniekiem u. c.) spēj veidot auditoriju uzrunājošas ekspozīcijas, vienlaikus radot pozitīvu precedentu tamlīdzīgu ieceru realizācijai.

Analizētās kultūras un atmiņu institūcijas vedina domāt, ka joprojām nepieciešama plašāka sadarbība holokausta pētniecībā. Šo procesu negatīvi ietekmē konkrēto iestāžu kapacitātes un finanšu resursu trūkums, īpaši tas attiecināms uz muzeju “Ebreji Daugavpilī un Latgalē” un Rēzeknes Zaļo sinagogu. Turklāt pēdējā gadījumā zināmā mērā traucē arī objekta “neskaidrais” statuss, jo piesaiste profesionālai atmiņu institūcijai (šajā gadījumā – Latgales Kultūrvēstures muzejam) noteikti sekmētu tā turpmāko attīstību.

Trīs no četrām ekspozīcijām izvietotas ebreju izglītības un sakrālajās celtnēs – sinagogās, kurās akcentētas tieši ebreju tradīcijas un pirms holokausta vēstures notikumi. Turklāt šo vietu ievērojamais apmeklētāju skaits liecina par cilvēku interesi tieši par periodu pirms holokausta un iespējamo nevēlēšanos domāt un iedziļināties traģiskajos un traumatiskajos holokausta notikumos.

Jāsecina, ka holokausta atainojums un tā loma analizētajos muzejos un kultūrvietās atšķiras. Holokausta notikumi netiek īpaši izcelti, un galvenokārt tā ir daļa no kopējās attiecīgās apdzīvotās vietas ebreju vēstures stāsta. Zināmā mērā to nosaka arī apmeklētāju interese par ebreju kultūrvēsturi, kurā holokausts nav pats būtiskākais konkrētā stāsta elements. Tādējādi holokausta atspoguļojums, lai gan ir klātesošs, tomēr lielākajā daļā no analizēto muzeju ekspozīcijām tas vērtējams kā fragmentārs. To savā ziņā izskaidro viedoklis, ka tas nav “pozitīvākais vēstures posms”. Līdz ar to nākotnē būtu jāmeklē jauni veidi, kā runāt par šiem traģiskajiem pagātnes notikumiem. Piemēram, no ebreju glābēju un tā saukto malā stāvētāju perspektīvas.

Literatūra

- Assmann, A. (2018). Learning from history? The crisis and future of the EU. In: D. Hanovs, I. Gubenko (eds). *Memory access denied? Political landscapes of memory and inclusion in contemporary Europe. Versions, tendencies and analytical novelties*. Rīga: Zinātne, 15–32.
- Elere, I. (2017). Rēzeknes Zaļās sinagogas ekspozīcijas dizaina koncepcija. *Ebreju Rēzekne*. Rīga: Creative Museum, 25–29.
- Forrest, S. (2022). Study: Holocaust Museum motivates visitors to create social change. *Illinois.edu*. <https://news.illinois.edu/view/6367/99098962>
- Laipni lūgti! Muzejs “Ebreji Daugavpilī un Latgalē”. <http://www.jewishlatgale.lv/laipni-lugti>
- Rēzeknes Zaļā sinagoga. Projekts. <http://www.sinagoga.lv/index.php/project/>
- Rimša, I. (2016). Ludzas Lielās sinagogas restaurācija un ebreju garīgā mantojuma atdzimšana. *Ludzas novads.lv*. <https://www.ludzasnovads.lv/lv/projekts/ludzas-lielas-sinagogas-restauracija-un-ebreju-gariga-mantojuma-atdzimsana>
- Ročko, J. (2022). *Daugavpils sinagoga “Kadiš”*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/149940-Daugavpils-sinagoga-%E2%80%9CKadi%C5%A1%E2%80%9D>
- Salnītis, V. (1936). Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. 1. iedzīvotāju skaits, dzimums un pavalstniecība. Rīga: Valsts statistikas pārvalde.
- Sisojevs, R. (2019a). Ebreju kopiena Preiļos – dzīve pirms... *preili.lv*. <https://www.preili.lv/lv/jaunums/ebreju-kopiena-preilos-dzive-pirms>
- Sisojevs, R. (2019b). Ebreju kopiena Preiļos – Post Scriptum... *preili.lv*. <https://www.preili.lv/lv/jaunums/ebreju-kopiena-preilos-post-scriptum>
- Sīmansone Zelča, I. (2017). Rēzeknes Zaļās sinagogas ekspozīcijas satura koncepcija. *Ebreju Rēzekne*. Rīga: Creative Museum, 31–35.
- Vilcāne, I. (2023). Muzejpedagoģiskā programma “Domāt par holokaustu nozīmē domāt par sevi pašu...”. *Preili.lv*. <https://www.preili.lv/lv/muzejpedagogiskas-programmas-un-darbnicas/muzejpedagogiska-programma-domat-par-holokaustu-nozime-domat-par-sevi-pasu>